

BASARRI'REN FIGURA EUSKAL KULTURAN

Manuel Lekuona

ZARAUTZEN «BASARRI»REN OMENALDIAN IRAKURRIA

(1985-I-19)

Basarri'ren figura ipintzeko leku jatorra, itz gutxitan esateko, «EUSKO-IKASKUNTZA 7» da. Eusko-Ikaskuntza bere Batzarrakin. Batzar aietako batean —gizaldi ontako 30'gn. urtean egindako Bergara'koan sendotu ta bizkortu bait zan BERTSOLARITZA'ren izaera— ia pipiak janean zebillen Bertsolaritza-ren izaera—, eta gure Basarri zerbait bada, BERTSOLARIA da. Gero ikusiko degu nola izan zan Bergara'koa.

Batzar aietan lenengoa —Batzar «oñarria»— Oñatikoa izan zan. Orduan sortu bait zan Euskal-Kulturaren «ezur eta ma-mi» dan SOCIEDAD DE ESTUDIOS VASCOS: EUSKO-IKASKUNTZA: itz bitan, Euskalerrriaren problematika osoa zientifikoki aztertzeko Sorkari ta Lantegi sendoa, bere atal guztiakin; Euskeraren Ikaskuntza-atal ederrarekin batez ere.

Gizaldi onen 10'gn urtean izan bait zan. Eta an sortu EUSKO-IKASKUNTZA-ren Alkartea. Eta Eusko-Ikaskuntzaren ondoren bereala baita EUSKALTZAINDIA ere: Azkue'ren eta Urkixo'ren eta Kanpion'en eta Elizalde'ren eta Txomin Agirre'ren EUSKALTZAINDIA...

Andik bi urtera izan genduan bigarren Batzar Nagusia, Iruña'n, gizaldiaren 20'gn urtean. Sozial-gaia izan zuan gai. Bana neretzat eta guretzat urte ura beste gai bateko urtea izan zan: Dotriña berriaren urtea, KRISTAU-IKASBIDE berriaren urtea. Neronek egin bait nuan lana —euskeralana— Don Antonio Pildain'ek egindako erderazko textoaren gañean; nere arren gañean gero Eguskitza Apaizak bere bizkairatze-lana egin zezan: Ola egindako liburuxka bait da, norbaitek esan duan bezela, Euskalerrian geiena argitaldu ta geiena irakurri dan liburu bitxia...

Andik bi urtera —gizaldiko 22'gnean— egin genduan urrengo Batzar Nagusia... Errege Jaunak ostikadatxua eman zigun Batzar, tristeki gogoangarria: **BATZARRAK** Euskalerrirako **UNIBERTSIDADEA** eskatu bait zion; eta berak Unibertsidadearen orde, **LA RICA LENGUA DE CASTILLA** opa bait zigun, **ERDERAZ MINTZATZEN IKASITA**, Ameriketara joanda aberastu gindezen...

Guretzat Gernika'ko Batzarra, Guridi musikoaren Opera «**AMAYA**» entzun genduan ereti ederra izan zan.

Urrengo urteetan **BATZARRETAKO GAI**AK Ekonomi-jakintzakoak-eta izan ziran: nere gogoaneko, ez ain interesgarriak. Eta andik laister Primo de Rivera'ren Diktadura izan genduan, bere Euskeraren kontrako «tiki-miki» txaldanakin.

Orregatik urrengo **BATZAR GOGOANGARRIA**, Bergara'koa izan zan. Gizaldiko 30'gn urtekoa. Orduan izan zan **BERTSO-LARITZAREN** benetako **APOLOJIA**. «**ARTE POPULAR**» «**ARTE ERRIKOIA**» izan bait zuan bere gai. Neretzat, **POESI ERRIKOIA: LA POESIA POPULAR**. Neretzat gai oso gogoangarria. Eta, beste alde, gure Basarriren benetako figura, gai ta giro ortan kokatzen bait da: ortxe du bere leku.

Bertsolaria.

Egia da, Oñatiko Batzar Nagusian entzun nuala nik, jakintsu-usteko jauntxo baten aotik, bertsolaritzaren kontra esan ditekenez despreziozko itzik txoroenetako bat: Bertsolariak Igande arratsaldeetan, sagardotegietan zozokeriak besterik esaten ez dituztelako iritzi iguingarria: *Bertsolarien zozokeriak...*

Ori entzun nuanean, asi bait nitzan ni, Gasteiz'ko Seminarioan ematen nituan Lekzioetan BERTSOLARIEN BENETAKO APOLOJIA egiten. 18'gn urte artan bertan izan eta argitaldu bait nuan Itzaldi Akademiko bat —ain xuxen, Oñati'ko Batzarraren urtean, grippe aundi urtean— «De métrika vasca» izena zuana, euskal-bertsoen neurri ta metrikari buruz...

Bañan gauza guzti onen leertzea —eklosioa— Bergara'ko Batzarrean izan zan.

Batzarraren gaia «ARTE POPULAR VASCO» izan zan. Eta, jakina, Arteen artean bat, nai-ta-nai-ez, Poesia kontatu bear. Eta, zorionean, or erasotzen dit, alako batean, Eusko-Ikaskuntzaren «aitak»: Anjel Apraitz Jaunak neri:

—Don Manuel: ya sabe Vd. que el año próximo tenemos un Congreso, cuyo tema es «Arte Popular Vasco». ¿Tendría Vd. inconveniente en dar una lección sobre el tema «Poesía Popular Vasca»?

—Al contrario; —erantzun nion—; tendré sumo gusto. Ya tengo algo que decir sobre esa materia.

Eta berealaxe asi nintzan nere Lekzio ura prestatzen. Oso gustora.

Eta uste bait det, gauza naiko «dotore» atera zitzaidala, bere bi zatitan:

a) Kopla Zaarrak; eta

b) Bertso berriak; ots! bapateko Bertsolaritza: munduan ain gutxi ezaguna, ta gutxi praktikatua dan *Arte Popular*, *Arte Errikoi* ori.

Orain emen gauza bat esan bearra dago.

Oñati'ko Batzar Nagusi artan, juxtu-juxtu ezagutuak nituan nik bi apaiz-gai, Gasteitz'en ez baño Komillas'en estudiantzen zebiltzanak; biok, Komillas'en, Orixe'ren Ikasle ziranak —ikasle gotor eta azkar—: Nemesio Etxaniz azkoitiarra, eta Jose Ariztimuño tolosarra —gero «Aitzol» famatua izango zana—.

Eta, nik Oñati'n ezagutu ondoren, biotan bat, Jose Ariztimuño, Comillas'tik «dimititua» or azaltzen da Gasteitz'en, anartean naiko aurreratua zeukan Apaiz-karrera Gasteiz'ko gure Seminarioan bukatzera.

Mutil azkarra gure Ariztimuño. Azkarra ta langillea. Gero euskal-munduan «Aitzol» izenez ezagutua.

Ez bait zan geldi egotekoa, or topo egiten du, leen leen Comillas'en ezagututako ta orduan gure Seminarioan Gasteitz'en, Musika-Irakasle zegon Anjel Sagarminaga bat.

Sagarminaga onek Obispadutik ezarritako kargua, Musikazkoaz gañera, Mixio-organizamena Euskalerrian sortzeko kargua bait zuan, or topo egiten dute bi komillastarrak lanerako prest, eta or asten dira biok, Mixio-zabalkunde-itzaldiak ematen Gasteiz'ko Ikastetxeetan eta gero Parrokietan; eta andik bereala Iru Probintzietako Eliz guztietan. Itzaldi ta Elizkizun. Zoramena...

Andik bereala sortzen dute «*Secretariado de Misiones*» esango zaion Organizamen bizkor bat. Eta Sakretariado artan lan egiteko autatzen dute Apaiz-eginberri dan Pedro Anitua bat; eta andik laister baita Frantzisko Salazar bat ere.

Gure Aitzol'ek Mixio-zabalkunde ura indartzeko, Aldizkari Errebista euskaldun bat sortzen du: GURE MIXIOLARIA.

Guzti ori Gizaldiko 22'gn urtetik Bergara'ko Batzar Nagusira arte gertatzen da: Gernika'ko Batzarretik Bergara'kora arte.

Tarteko zortzi urte oietan Euskal-Kultura —gezurra dirudian arren— asko indartzen da. Besteak beste, orduan sortzen da Donostian *El Dia* egunerokoa —ordurako baita sortua zegoen Bizkaian *Euzkadi*—.

Bañan bitarte ortan uzten ditu Mixio-lanak gure Ariztimuño'k. Bitarte ortan biurtzen zaigu benetako «Aitzol». Eta, besteak beste, orduan indartzen da batez ere «Tolosa'ko eskola» esan litekean erakundea— Aitzol, Ixaka Lopez Mendizabal, Xabier Lizardi, Yon Andoni Irazusta... Eta sortuko da Aitzol'en egitura dan «Euskaltzaleak» Bazkuna politikarik gabeko Bazkuna, Euskeraren aldeko «frente único» esan ditekenez zerbait. Erakun bat, eta aren barruan urteoroko Euskal-Olerki Sariketa, 30'gn urtean, asita 35 arte bost olerki-tomotxo oso irakurgarri argitaldu bait zituen Aitzol'ek beren Itzaurreprologo ederrakin.

Olerkia. Olerkia...

Ura izan zan aldi artan gure Aitzol'en ametsa ta apeta euskal-problematikari buruz. Olerkiak, Olerkariak salbatu bear zuten Euskalerria. Olerkariak zutitu bear zituan euskaldunak, Olerkiak esnaerazi Euskalerria. Erria esnatu bear zan; eta Erria esnatzeko esnatzallerik onena Schiller bat, Goethe bat zan; Schiller bat, Goethe bat bear genduan. Poema «nacionala» egingo zuan Poeta aundi bat.

Bitarte artan Orixe Jesuitatzatik aterata zegoen. Aretxek egin bear zuan gure Poema aundia.

Artean Lizardi'k argitaldua zeukan bere Bilduma liriko ederra, «Biotz-begietan»; eta Orixe-k ere bere Poema Mistiko «Barne-muñetan», eta Lauaxeta'k ere bere entsaio liriko «Arrats-beran».

Bide ortatik jarraitu bear zan. Poesis, Olerkia...

Giro artan bizi giñala etorri zan Bergara'ko Batzar Nagusia. Eta Batzar artan nere Itzaldia «La Poesía Popular Vasca» «Euskal Olerki Errikoia». Eta itzaldi ark, gure Kopla Zaarrak eta gure Bertsolaritza goratzea zuan bere xede ta elburu...

Esan bezela, 1930'gn urtean izan zan Batzarra. Eta urte artakoa da nere Itzaldia. Eta Batzarraren Kronika andik lau urte arte —34 arte— argitaldu etzan arren, Itzaldiaren oiua naiko banatua zebillen baztarretan. Aitzol'ek jarraitzen zuan oraindik bere «Olerki egunak» urteoro egiten, eta egun aietako tomotxoak urteoro argitaltzen: 1930, 31, 32, 33, 34...

Bañan Bergara'ko nere Itzaldia entzun zuan ezker, ikusten zuan nunbait, Olerkiaz gain —Poesi-Olerkiaz gain— ba genduala Euskalerrian beste palanka bat, Erria esnatzeko, Erria zutikatzeko: BERTSOLARITZA; eta or asten da Bertsolaritzaren palanka manaiatzen, erabiltzen: *Kurtsaaleko Txapelketak* eratzen. TXAPELKETAK. 1934'gn urtean izan bait zan lengoa.

Orduan izan zan, ain zuzen, gure Basarri'ren GARAITZA. Garaitza sonatu-sonatua...

Ikustagun orduko «Euzkadi» egunkarian gure adiskide Jose Artetxe argitaldu zuen Kronika.

BASARRI - "EUZKADI"REN KRONIKA

(José de Arteche)

1935 - 25-I

«Con puntualidad destacable, y cerradas que fueron a las once las puertas del local, al que no pudieron tener acceso buena cantidad de entusiastas, que de ninguna manera hubieran podido acomodarse, dio comienzo el concurso con todas las formalidades, con toda la seriedad que actos de esta naturaleza alcanzan entre los vascos.

Ante el Jurado calificador —compuesto por «Aitzol», Toribio de Alzaga, José Olaizola, Manuel de Lekuona, Txomin de Olano y el Secretario Zubimendi— y ante el público, formaron los Basarri, Zepai, Txapel, el veterano Txirrita, Alkain el de Urnieta, Kortatxo, el laburdino Matxin, y el benabarro Larralde, con otros muchos no menos destacados.

Hechas las últimas advertencias a bertsolaris y público, rompe el fuego el genial Basarri, al que siguen todos los demás en dos vueltas, con un tema a elección personal. Se dibujan ya las tendencias, los estilos y maneras. Y termina esta primera parte en medio de una ovación entusiasta de toda la multitud, que ha entrado de lleno e increíblemente en el concurso».

Suspendiendo un momento el relato del Diario bilbaíno, vamos a añadir por nuestra cuenta un par de detalles que, como testigos presenciales, observamos en este primer ejercicio, y que revelan la gran seguridad que el bertsolari tiene en su facultad para la improvisación en todo momento.

La mayor parte de los presentados al concurso traían preparadas de antemano las estrofas de este primer ejercicio, de tema libre. Pero no así otros de los contendientes, los muy

envejecidos en estas lides, como Txirrita y su primo Saiburu que se asieron para cantar a cualquier circunstancia de la fiesta que se estaba celebrando.

Una contingencia imprevista dio también ocasión en este ejercicio a un elocuente golpe de improvisación.

Empezado el ejercicio, faltaban aún los dos contendientes de allende el Bidasoa, Matxin y Larralde, los cuales llegaron justamente en el momento preciso en que iba a cantar el urnietarra Alkain, tras del cual le tocaba a Matxin. Este no tuvo tiempo de enterarse de las condiciones del ejercicio que se estaba verificando. Alkain cantó una bellísima estrofa de las de «nueve puntos» con la tonada de «Betroi baten tratua». Matxin la escuchó atentamente, y luego, en la creencia de que la tonada y el asunto eran obligados, siguió sin inmutarse, el hilo del asunto iniciado por Alkain, empleando la misma tonada, sin fallar en ninguna de las nueve consonantes obligadas de la estrofa, con la admiración consiguiente de todos los que se pudieron hacer cargo de las circunstancias que en el caso habían concurrido.

Pero volvamos de nuevo al hilo del relato.

«Segunda parte. El Jurado fija esta vez el tema, al que han de acomodarse los «bertsolaris», que es este:

«Si el Euskera desaparece, ¿qué será de nuestra tierra vasca?».

Basarri perfila aquí cada vez más sus características de cultura y depuración. Otros señalan en sus improvisaciones, iniciativas y proyectos. No falta tampoco la nota humorística a cargo del veterano Txirrita, que manifiesta tener sobre las espaldas setenta y cuatro años, y dice desconocer en absoluto el erdera. Pero —añade— si el Euskera se va, él ya ha tomado sus medidas. Piensa contratar un profesor de Latín para aprender este idioma.

Tercer ejercicio. Los bertsolaris lo aguardan con inquietud.

Un miembro del Jurado, Zubimendi, indica a los concursantes el metro del verso que se les impone. Con todo, no está aquí la dificultad suprema del ejercicio. Zubimendi se dirige desde el Jurado a cada uno de los concursantes con un comienzo distinto de estrofa —el «mutur» en lenguaje técnico—. Cada bertsolari debe atraparlo y terminar por su cuenta y en el acto la estrofa completa. Maravilloso el ejercicio. Porque el poeta ignora hasta aquel preciso momento la consonante a que debe ajustarse su producción, y el ingenio de nuestros artistas, hasta ahora tan despreciado, se manifiesta aquí hasta su máxima pujanza. Con qué atención esperan los bertsolaris la pregunta, indicación sugerencia, ironía, que desde el Jurado se les dirige! ¡Y qué prontamente la captan y continúan en verso, poniendo a veces en ridículo al autor de la interrogante!

No debiera haber ningún vasco sin haber presenciado este ejercicio increíble y maravilloso. «Dunixi» que a veces dudaba que Bilintx compusiera de una vez su ironía admirable dedicada a Domingo Kanpaña —*Mando baten gañian* — *Domingo Kanpaña*— puede desechar sus dudas desde el Domingo... Los bertsolaris vascos son capaces de repentizar las más admirables Poesías. Y esta cualidad inapreciable anida precisamente en nuestros humildes artistas populares.

«Falta aún el cuarto ejercicio.

El Jurado ha asignado a todos los bertsolaris concursantes un oficio determinado. Deben, pues, contender dos a dos; hacer el panegírico del propio oficio y mofarse del ajeno.

Larralde el benabarro y Matxin el laburdino ofrecen aquí al público una pugna desternillante.

«El Jurado clasifica a Basarri primero.

No extraña esta otorgación debida a los méritos de éste.

Basarri es un muchacho de Zarauz, escritor y orador euskerico meritísimo.

Basarri va a formar escuela. Debe formarla.

Sus maneras contrastan evidentemente con las de los «bertsolaris» viejos. Porque tiene depuración y gusto exquisito, cultura... Con estos ingredientes no es extraño que Basarri guste.

Basarri tiene, además, una misión. La de formar en derredor a muchos a quienes las aficiones «bertsolarísticas» llaman.

MATXIN el laburdino se llevó el Segundo Premio.

ZEPAI, de Régil, joven aún, de la Escuela antigua, gran bertsolari indudablemente, alcanzó en justicia la tercera calificación.